

dva aspekta razgovora o kulturi

Tema o kojoj danas razgovaramo to je tema o kojoj se govorilo pre pet godina na pret hodnom susretu, o kojoj se za ovih proteklih pet godina takođe razgovaralo, često i mnogo pisalo, o kojoj su se donosili zaključci, sudovi, koja je u suštini, može se reći, jedno od centralnih pitanja statusa naše kulture, rasta našeg društva. Ja bih želeo da interpretiram dva aspekta na ova pitanja koja su, smatram, dominantna i koja označavaju krajnje polove ove polarizacije do koje dolazi u diskusijama i u analizama problema o kojima govorimo danas.

Po jednom aspektu kultura je jedan deo, integralni deo društva, društvenog razvitka i da ona nema i ne treba da ima neki posebni status koji će je podvajati od drugih vidova ljudskog rada i ljudskog stvaralaštva.

Po drugom aspektu je kultura po svojoj prirodi, po svom biću, nešto izuzetno, samo po sebi neslično drugim pojavama u društvu, drugim vidovima ljudskog delanja. To su u osnovi dve nepromisljive koncepcije koje imaju svoju argumentaciju, koje sagledavaju problem kulture, može se reći, jednostrano i koje u ovih

poslednjih pet godina, a i pre toga vrlo često dolaze u oštar dijalog.

Tvrdeći da je kultura jedan ravnopravni deo društvenog razvitka, društvenog stanja, prvi aspekt pre svega definiše kulturu kao jedan domen ljudskog delovanja i stvaralaštva u kome ljudski rad nije ničim izdvojen, ničim različit od rada uopšte. Dalje, proizvodi koje stvara jedno kulturno delovanje po toj se koncepciji upućuje na jednak tretman kao proizvod rada uopšte, znači daje se tržištu koje ih prihvata ili ih ne prihvata. Treće, kultura se u osnovi ne identifikuje sa samom sobom već se smatra da je njen domen nešto užo, nešto skućeniji, nego što u stvari jeste. Drugi aspekt koji tvrdi da je polje kulture jedna izuzetna ljudska delatnost, pre svega sugerise da kultura treba da ima jedan sasvim izuzetan status u društvu. Jasno je da pomirljivost između ovako disparantnih tvrdjenja i premisa ne može biti, štaviše dolazi u pitanje budućnost jednog dijaloga ako se polazi sa ovako različitim stanovišta.

Ne bih želeo da se bavim jednom primenjenom eklektikom, da nalazim spone između ovih

dveju različitih gledanja na kulturu, međutim, smatram da ipak tu ima dosta zajedničkih, dosta bliskih stvari. Pre svega, to je interes za kulturu. Samim tim što se o kulturi tako mnogo i tako žučno govori sa obe strane priznaje to da nešto s njom nije u redu. Ja ne bih želeo da konkretizujem te probleme ali spomenimo samo problem finansiranja kulture, kulturno-umetničkog stvaralaštva, institucija itd. Tu je u osnovi moguće uspostaviti jedan zajednički jezik između ovih disparantnih shvatanja ali pod uslovom da se i jedno i drugo shvatanje ovih problema odrekne želje za svojom apsolutnom dominacijom, da se čine ustupci koji bi na kraju doveli, možda, do mogućnosti za dijaloge ako ne i do nekih konkretnih rezultata.

Dalje, smatram da je za nas ovde, na ovom razgovoru, važno da odredimo to u kojoj ćemo meri govoriti o problemima stvaralaštva. Mislim da tu treba izvršiti jednu distinkciju zbog toga što su to oblasti koje pripadaju jedna drugoj ali u kojima su problemi, može se reći prilično različiti.

Postoji jedno centralno pitanje koje je prisutno u obema

koncepcijama: to je shvatanje uloge i funkcije samoupravljanja. Ne postavlja se pitanje prihvatanja samoupravljanja ni u jednom ni u drugom shvatanju tretmana problema kulture. U ovom bi vidu diskusija doista mogla doseći kulminaciju. Jer bi ovde mogli čuti međusobna optuživanja koja diskusiju još više deplasiraju. Dok jedni za druge tvrde da ignorišu suštinu samoupravljanja želeći da se nametnu društvu kao samostalna, benifikovana struktura, drugi prebacuju to isto samo što je odrednica malo drukčija — prebacuju da je shvatanje samoupravljanja kao svemoguća formule jedna nova forma birokratskog dovojanja i političkog kapitulanta.

Problemi kulture su zaista nerazdvojno vezani za čitav rast i napredak društva pa i za razvijanje samoupravnih odnosa i samoupravne prakse. Ali specifičnosti tih problema zahtevaju jedan pažljiviji tretman, jednu brigu koju treba da o njima vodi samoupravno društvo, a ne razne grupe i razne strukture koje imaju u svojim koncepcijama pobude i motive koji deplasiraju diskusiju pre nego ona i počne.

**rekli smo:
bez kulture
nećemo zaraditi
dovoljno para**

ŽELIMIR FALOUT

Dozvolite mi da van naših opravdanih ili neopravdanih općenosti, manje ili više teorijski zasnovanih nesumnjivo neophodnih, vjerovatno korisnih, progovorim o ovom krugu problema naše egzistencije — neću reći čak ni duhovne, kažem naprosto: egzistencije — o ovom panoptikumumu, fabulni ili možda čak drami zbog koje smo se ovdje vjerovatno skupili — ispričajte me što ću pokušati da govorim više konfesionalno nego profesionalno, više aproksimativno nego egzaktno. Mi smo, na žalost suviše često doživjeli da rigorozne formulacije bivaju smrtonosne ne samo po akciju nego i po samo osjećanje stvari. To je, uostalom, još Eliot utvrdio: biti formuliran znači biti naprosto priboden. Fiksiran. Nesumnjivo je dobro biti određen ali ne u smrti.

Upravo zato, da ne bismo postali određeni u svojoj smrti — ja bih postavio jedno sasvim naivno i neposredno, možda čak i sentimentalno pitanje: dokle mi možemo živjeti u beznačajnosti, u suvišnosti naših egzistencija i djela? Dokle ćemo mi to izdržavati i izdržati. I iznad svega: nije li već nastupio onaj prelomni trenutak kada je privid, nestvarnost egzistencije postala nešto nedvoumno stvarno, nismo li već oguglali za osnovna pitanja? Koji je to korak koji bi nas mogao trgnuti iz ove samrtne začaranosti i, doslovice, ubaciti u stvarnost? Ili tačnije: koja je to stvarnost koju mi još možemo stvarati, živjeti?

Nama najbliža stvarnost je nesumnjivo ona jezika. Nemojte me hvatati za riječ, ne mislim ništa apstraktno. Mislim na najstvarniji tok naših ljudskih, društvenih, povijesnih, kulturnih — kako hoćete — odnosa. Ne biram termin, važna je širina ove izjave. I sada: koliko je ta nama toliko neophodna stvarnost jezika — stvarna? Koliko jezik kojim mi sebi utemeljujemo, ostvarujemo, koji nas, dakle, ostvaruje — uopće postojeći, uopće moguć? Koliko je jezik uopće naša stvarnost?

O tome se sada, nakon toliko godina zaista više ne mora puno govoriti. Godinama ovo društvo govori, na primjer, o kulturi. Mi smo danas u situaciji da se zapitamo, da se ponovo pitamo, da li se ikada u ovome društvu govorilo o kulturi. Zato ovaj skup. Pretpostavljam. Ili zato, dozvolite mi ovu opravdanu pakost, pakost potkrepljenu iskustvom, da nas se opet izmanipulira, da nam se opet omogući da potvrdimo svoje privide, da nam se opet omogući

da se utješimo? Jeste li vi zaista sigurni da smo mi pozvani i spremni da razgovaramo u kulturi? Ukoliko mi uopće možemo biti svijesni da ovakav razgovor treba i mora da bude razgovor o našim egzistencijama u onome što je po njih povijesno i sudbinsko? Koliko smo mi uopće spremni i mogućni da imamo sudbine nakon toliko vremena neusudenosti i nesuđenosti? I odakle nam sada usudenost?

Godinama smo spremno gradili jedan patološki privid, uništavajući jezik jednom zapravo fenomenalnom nadarenošću za frazu, godinama smo iz gluposti, neznanja ili suštinske ravnodušnosti — navodim samo manje grijehove, slabije porive — kulturu tretirali. Baš tako: tretirali. Mi smo je postavljali. Kao stvar. Umetali je. Čak bih rekao: poturali. Tko zna zašto nam je trebala. Valjda je to uzus vremena. Na kraju smo slavodobitno, konačno formuliravši svoju glupost — i zato nam je trebalo vremena — utvrdili da kultura treba samoupravljaču zato da bolje proizvodi. Eto, rekli smo da bez kulture nećemo zaraditi dovoljno para. Jedinstven slučaj, zaista, u svijetu, naprosto povijesni obrat: inače se uvijek tvrdilo da kultura ne daje pare i da kulturi treba puno para. Na jednom naizgled višem nivou, ta kultura je postala pučko obrazovanje ili još gore: pitanje informacije. Treba samoupravljača opskrbiti sa što više informacija e da ga nekakva birokracija ne bi izmanipulirala. Zamislite vi, molim vas lijepo, robovlasnika Antike koji bi zahtjevao da njegovi robovi gledaju tragedije e da bi bolje radili, zamislite takvog firentinskog poslodavca koji bi kljukao iz istih razloga svog radnika Danteom, zamislite takvog manufakturistu engleskog sa Shakespeareom kao receptom za višu produktivnost rada... Ne, mi smo zaista jedinstveno inventivna nacija. Recite da pojednostavljujem, ja ću vam odgovoriti da kompliciram: u našoj štampi se o tome govorilo daleko jednostavnije.

Nastavimo dalje. S vremenom je naša prividnost sve suptilnija. Pošto su neki pametni ljudi počeli gundati o simplifikacijama i vulgarizaciji i izjavili manje ili više snebivljivo ili formulirano da kultura nije to ni ovo ni ono, da je kultura nešto daleko univerzalnije i po egzistenciju bitnije, da se kultura ne može upotrebljavati, koristiti, biti iskorišćena, biti upotrebljena, da kultura ne može služiti i da kultura nije nikakav sektor društvene proizvodnje ili odnošenja, nego sama humana egzistencija u njenoj biti, da je ona naprosto bitak — onda su se svi sjetili da je najbolje i najpametnije s tim se bez daljnega saglasiti, jer saglašavanje nikoga ne košta. Jeste, kultura nije sektor, kultura je nama općenito neophodna, ne samo zato da bi pomoću nje spasavali proizvodnju koja stagnira a mi je drugim sredstvima još danas ne znamo zaustaviti u toj njenoj grijehnoj sklonosti ka niskom padu.

Tako je kultura proglašena općenito neophodnom a mi kulturni ljudi, je li, despjeli u centar pažnje. Vuk sit a mi, ovce, na broju.

Ja ovdje, naravno, samo nabacujem neke fenomene iz naše historijske prakse. Mislim da je važnije ostati na osnovnoj slici nego analizirati.

Sigurno je da mi svi danas imamo, manje ili više osjećaj da se dolazi do kraja nečega. Postavlja se pitanje drukčijeg toka stvari. Moje osnovno pitanje je u tome koliko mi uopće sada, nakon svega, još možemo zapravo govoriti, koliko mi možemo doživjeti radikalni obrat u našem pitanju o kulturi, koliko ono ovim našim instrumentaliziranim jezikom uopće može biti postavljeno? Ja se iskreno bojim da je jezik prešao u nestvarnost, da mi ne možemo ništa reći a da bi to bilo stvarno rečeno.

Možda ste zapazili da svoje pitanje u početku nisam imao hrabrosti formulirati u imperativnom, pozivnom obliku: rekao sam dokle mi možemo a ne: dokle ćemo mi živjeti u beznačajnosti, suvišnosti naših egzistencija i djela? Nije u pitanju hrabrost, svi znamo da je u dobroj mjeri stvar nepodnosivost neke situacije. Možda čak nije u pitanju ni prisustvo koncepta. U pitanju je sposobnost da se osjeti stvarnost nasuprot privida, u pitanju je naša oguglaloš, naša inercija, naša atrofija, naš uništen jezik, u pitanju je naša egzistencijalna zainteresiranost da se nešto desi. Da li mi to stvarno želimo, ne pitam čak ni da li hoćemo?

Koliko mi možemo još doživjeti ugroženost naših egzistencija? Utoliko one postoje, to se podrazumijeva. Ponovo ne spominjem izraz „duhovno“. Egzistencija drugo ne može biti. Mislim da mi osjećamo ugroženost naših egzistencija u onoj mjeri u kojoj se možemo i moramo osjećati hendikepirani s obzirom na osnovno pitanje: s obzirom na pravo da ovim uništenim jezikom uopće govorimo o kulturi.

Kada govorimo o krizi naše kulture, jedino ispravno shvaćanje bitnosti kulture upućuje nas da postavimo pitanje o duhovnoj krizi ovog društva. Duhovno, ovo društvo sigurno nije socijalističko. Duhovno, ono je trivijalno i u toj trivijalnosti teče trivijalnost i suvišnost naših egzistencija. U svom duhovnom konceptu, ovo društvo ne može doživjeti djelo. Izvjesni čudovišni, osamljeni pojedinci mogu u tom društvu i stvoriti neko djelo ali da se po to društvo ništa nije dogodilo. Te egzistencije i ta dijela naprosto su suvišni.

Ovo društvo kulturu tretira kulturalno mjesto da je shvati kao osnovu svoje egzistencije. Upotrebit ću uvjetno termin koji ću već objasniti: ovo društvo se ne odnosi prema kulturi dovoljno politički. Ne mislim na politiku kao političarsku praksu, mislim na ovaj pojam u iskonskom grčkom smislu: politika je bavljenje općim, zajedničkim, dakle univerzalnim stvarima jednoga društva. Jedno društvo koje hoće biti socijalističko ne može i ne smije partikularizirati svoju egzistenciju: njegov zadatak je univerzalno. To univerzalno je bitno duhovno, to je kultura. Ono što se bitno zbivalo u grčkoj tragediji, filozofiji, bilo je ono isto što je stvorilo politički, društveni ideal grčkog društva. I činilo se da to bude realitet.

Dozvolite mi da završim sa ovom metaforom.

POEZIJA

Pod korom mozga
Puca
Kao kesten na vatri
Moja se ruka grči
A druga nevidljiva
U sljepoočnice kuca
Boli zeleno čelo
I misli
Ko žablji krelet slažu se
Il rasprnu
Ko barske ptice kad uzlijeću

Naslagane kosti
Proviruju iz plamena
Nekakve riječi cijede se
Nekakve dugačke gliste pužu
I ostavljaju čarobne tragove
Po nagomilanom pepelu

I van mog fijela
U nečijoj tuđoj glavi
Ko pile
Kad probija koru jajeta
Poezija
Udara i boli

Zasipa kosmička prašina
Svi boluju od nepoznate bolesti
Misli se otežu
Ko šine
Po kojim
klapara
Usijan voz
I ponovo puca
Ko mahuna bobas
Ispod čela
U glatko čelo

I moje tijelo drhti
Ko ruka virtuozas na violini
Ko dojke djevojaka
U zanosnoj igri

I priroda:
Drhti jato ptica
Uklete jasike
Poezija dušu pokriva
Ko snijeg
Kad zavije u bijelu kapuljaču
Ukočenu zemlju

Ibrahim HADŽIĆ